

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

3/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

3/2-сан 2024

ИЮНЬ

Шөлкемлестіріушілер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Улфат МАҲҚАМОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Сапардурды АБАЕВ	Сафо МАТЧОН
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Раъно ОРИПОВА
Интизар АБДИРИМОВА	Бахтиёр РАХИМОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Фуркат РАЖАБОВ
Марифжон АХМЕДОВ	Светлана СМИРНОВА (Москва, Россия)
Умида БАҲАДИРОВА	Дилшода САПАРБАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Феруза САПАЕВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Зайниддин САНАҚУЛОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Қаххор ТУРСУНОВ
Шахло БОТИРОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Асқар ДЖУМАШЕВ	Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Амангелди КАМАЛОВ
Шохида ИСТАМОВА	Вохид КАРАЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулмира ҚАРЛЫБАЕВА
Лола ИСРОИЛОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Асқарбай НИЯЗОВ	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Сабит НУРЖАНОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Захия НАРИМБЕТОВА	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
	Гулрухсор ЭРГАШЕВА
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Safo Matjon. Shukur Sa'dulla she'riyatida so'z dinamikasi va estetik ta'sirchanlik	7
Suyunov B.T., Shofqorov A.M. So'zlarda ma'no taraqqiyoti va tibbiy terminlar semantikasi	12
Abduqahhorova X.A. Tarixga oid terminlar va ularning yasalishi	21
Жарасбаев Н.А. Түркі халықтары фольклорындағы ортақ сарындардың зерттелуі жайынан	25
Дусбаева Н.Н. Грамматическая интерференция в речи студентов изучение языка	34

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Radjapov U.R., Xakimdjanovala K., Sabirov S. A., Omarov T. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari	39
Лафасов Б.Ж. Талабаларнинг касбий тайёргарлигини педагогик кластер ёндашув асосида такомиллаштиришда малакавий педагогик амалиётнинг ўрни	47
Суяров А.М. Инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташқил этиш шарт-шароитлари	55
Muxammadiyev Q.S. Pedagogik innovatsion klaster tizimida kasbga yo'naltirishning nazariy asosi	60
Baxtiyorova S.I., Ganjayeva Z.O. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni samaradorligini oshirishning klaster texnologiyalari	65
Qodirova N.Z. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonida o'qituvchining faoliyati	71
Urunova D. M. Jamiyatda inklyuzivlik sharoitida inklyuziv madaniyatni oshirish asoslari	80
Xalimov Z.X. Professional ta'limda va kasb-hunar o'rgatishda baholash va sertifikatlashning roli	85
Турдиев Ж.Р. Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини индивидуал ёндашув асосида ривожлантиришнинг педагогик жиҳатлари	89
Komilova Sh.R. Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarning o'rni va ahamiyati	94
Qurbonmurotov E.A. O'quv jarayonida tabiiy fanlarni fanlararo bog'lab o'qitish texnologiyasi	100
Файзуллаев Р.Х., Сайфиева Ю.Ў. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг мустақил таълим олиш кўникмаларини шаклланишида ўқитувчи ва талаба муносабатлари	104
Рахматуллаева Д., Рахматов Я. Таълимни рақамлаштириш асосида профессионал таълим тизимининг ўқитиш сифатини ошириш омиллари	111
Xalimov Z.X. Professional ta'limda va kasb-hunar o'rgatishda baholash va sertifikatlashning roli	118
Amanova M.A. Professional ta'lim mazmunini integrativ-modulli yondashuv asosida takomillashtirish	122
Amanova M.A. Professional ta'lim muassasalarida integrativ-modulli yondashuv asosida "50810101-qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va servisi texnik texnologii" kasbi o'quvchilarning umumiy texnik tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta'minotini takomillashtirish	127
Karimova M.B. Tashkilotni boshqarishda ayol va erkak rahbarlarning liderlik masalasi	137
Бахтиёрв Б. Б. Раҳбар психологик компетентлигини ўрганишнинг илмий-назарий асослари	142
O'rinov U.A., Raxmatova D.S. Talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni	153
Ro'ziyeva Z.S. Pedagog kasbiy kompetentligi va emotsional jarayonlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari	160
Mirzakulova N.I. Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy malakani shakllantirishda pedagogik amaliyotning o'rni va ahamiyati hamda takomillashtirish yo'nalishlari	166
Ergasheva G.S. Bo'lajak biologiya o'qituvchisining kasbiy-metodik tayyorgarligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar	174

ТИЛ ҲАМ АДЕБИЯТ

SHUKUR SA'DULLA SHE'RIYATIDA SO'Z DINAMIKASI VA ESTETIK TA'SIRCHANLIK

Safo Matjon

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti "O'zbek adabiyotshunosligi
kafedrası professori, pedagogika fanlari doktori*

Tayanch so'zlar: alliteratsiya, syujet, ertak, she'riyat, ta'lim, estetika.

Ключевые слова: аллитерация, сюжет, сказка, поэзия, воспитание, эстетика.

Key words: alliteration, plot, fairy tale, poetry, education, aesthetics.

Bolalik qisqa muddatda kechsa-da, uning taassurotlari, yodi umrbod esda qoladi. Insonning kelajak taqdiriga, hayot yo'liga ko'p hollarda bolaligidayoq tamal toshi qo'yilishi hech kimga sir emas. Shunga ko'ra umrimizning ilk davrini o'ziga xos dunyo deyish mumkin. Qisqa, ammo chin ma'noda murakkab va jozibador bo'lgan bu dunyoning badiiy in'ikosi hisoblangan bolalar adabiyoti bir qarashda kattalar uchun ermakka o'xshab tuyuladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zan nazar-pisand ham qilinmaydi.

Aslida-chi? Nafsilamrini aytganda, bolalar adabiyotining jamiyat ma'naviy hayoti va vatan istiqbolidagi roli beqiyos ulug'dir. Bolalar yozuvchisining kitobxon oldidagi mas'uliyati ham, baxti ham shuning bilan belgilanadi. Uning kitobxonlari doirasi kattalar adabiyoti kitobxonlariga nisbatan ancha keng. Bolalarga bag'ishlab yaratilgan asarlarni kichiklar ham, kattalar ham birdek sevib o'qishi, zavqlanishining sababi bolalik tuyg'usining insonni bir umr tark etmasligida, chegara bilmasligidadir.

O'zbek bolalar adabiyoti taraqqiyotiga munosib hissa qo'shgan Shukur Sa'dullaning 50-60-yillari bolalarini cheksiz quvonchlarga chulg'agan:

Yomg'ir yog'aloq

Yam-yashil o'tloq,

Endi ekinlar

Chiqarar quloq. ("Yomg'ir yog'aloq")

Yoki:

*Oydin, Lola g'oz bo'ldi,
O'yinimiz soz bo'ldi,
Bolta bir o'zi tulki,
Turishi bo'ldi kulki. ("Tulki bilan g'ozlar")*

deb boshlanuvchi dilkash va quvnoq, o'ynoqi she'rlarini allaqachon nevarachevarali bo'lib ketgan nuroniy boboyu buvijonlar ham sog'inch bilan eslab yurishadi.

Shoir she'rlarida ko'rgan-kechirganlarini shunchaki qalamga olmaydi. Ochiq-oydin pand-nasihati ham qilmaydi. Aksincha hayotda o'ziga ta'sir qilgan, boshqalarga, jumladan, bolalarga ham bir qadar tanish manzara-holatlar, voqeahodisalar, narsa-buyumlarni tasvir markaziga oladi-da xulosa chiqarishni o'quvchining o'ziga qoldiradi. Maqsad she'r mutolaasidan barchaning bir xil xulosa chiqarishi emas, balki fikrlashga da'vatkorligidir. O'quvchiga bo'lgan bu ishonch uni chorlaydi.

"Yomg'ir yog'aloq" she'rining birinchi to'rtligida yomg'ir yoqqach, o'tloqlarning yam-yashil bo'lishi, ekinlarning quloq chiqarishi to'g'risida umumiy ma'lumot beriladi. Ikkinchi to'rtlikda esa yomg'ir yog'ishi bilan yuzaga kelgan manzara-holat qalamga olinadi. To'g'rirog'i, kitobxon diqqati tanish bo'lsa-da, unchalik e'tibor beravermaydigan manzaraga jalb qilinadi. Ya'ni yomg'ir suvlarining tarnovlardan oshib, shoshib tushib, ariqlarga quyilishi haqida gap ketadi. Ammo u oddiy ma'lumot emas. Tarnovlardan tushayotgan suvning shoshqaloqligi kichik kitobxon ruhiyatiga juda mos keladi. Shu bois, u kitobxonga ma'lumot berish bilan birga zavq ham bag'ishlaydi, tuyg'ularini junbushga keltiradi.

Misralardagi hijozarning qisqaligi (har misra 5 bo'g'indan iborat) va to'q qofiyalarning (yog'aloq-o'tloq-quloq; oshib-shoshib-toshib va hokazo) qo'llanishi mutolaaga yengillik tug'diradi, misralarning ovoz uzmay, bir zarb bilan o'qilishi – so'z dinamikasi she'rning ta'sirchanligini ta'minlaydi.

Shoir asarlarining yutug'ini tayin etgan omillardan yana biri qofiyadosh so'zlardan tashqari misralarning ichida ham alliteratsiyadan - o'xshash, hamohang undosh tovushlardan unumli va o'rinli foydalanishidir. Masalan:

*Men qushchaman-kichkina,
Tillarim chuchukkina.
Ola-chipor qanotim,
Bilsangiz-chittak otim. («Chittak»)*

She'rdagi «qushchaman», «kichkina», «chuchukkina», «ola-chipor», «chittak» so'zlaridagi ch tovushining takror-takror kelishi asarga ravonlik bag'ishlaydi, qolaversa, bolaning talaffuzini to'g'rilashiga turtki beradi, og'zaki nutqini ravon qiladi.

Kichkintoylarning ruhiy olami va yosh xususiyatlarini chuqur bilgan Shukur Sa'dulla asarlarining katta qismini quruq ta'rif-tavsifdan, pand-nasihatdan xoli syujetli she'rlar tashkil etadi.

«Shoir she'rlarining muvaffaqiyati shundaki, - deb yozgan edi O'.Rashid, - ular umumiylikdan, quruq ritorikadan uzoq bo'lgan syujetli va voqeaband she'rlardir. Ma'lumki, voqeabandlik kichik kitobxon diqqatini tutib turishi, tasvirga olingan voqea-hodisaning qanday yakun topishini bilishga bo'lgan qiziqishiga javob olishi, xatti-harakatlaridagi tinimsizligi, tezkorligiga monandligi bilan ham o'quvchi ruhiyatiga yaqin turadi. Bunday she'r bolani zeriktirmaydi. U xuddi hikoya yoki ertak kabi bola ongiga, xotirasiga oson singadi.

Sinchiklab ko'zdan kechirilsa, shoir she'rlaridagi voqeabandlik xalq og'zaki ijodining samarali ta'siri natijasi ekanini fahmlash qiyin emas. Darhaqiqat, Shukur Sa'dulla qator xalq ertaklarini qayta ishlab, «Dumsiz tulkilar», «Ikki sandiq», «Uch tulki», «Qarg'avoy», «Tulki bilan turna» nomlari ostida chop ettirishi ijodkorning badiiy mahorati takomilida muhim o'rin tutadi. Sh.Sa'dullaning Jahon ertakchiligi, xususan, D.X. Andersen va S.Ya. Marshak ijodiy uslubiga hamohang yaratgan «Ikki donishmand», «Ayyor chumchuq», «Laqma it», «Och bo'ri, sho'x qo'zi va qirchang'i» kabi talay ertaklari voqeadan voqea keltirib chiqarish asosida qurilgan esa-da, milliy mentalitetimizga oid tarbiyaviy g'oyalar talqiniga alohida e'tibor qaratilganidir. Shoirning «Tulki bilan g'ozlar», «Mitti», «Uloqcha», «Bola bilan to'rg'ay», «Chuchvara qaynaydi», «To'rt fasl» kabi she'rlarida folklor asarlariga xos ravonlik, ona tabiatining o'zgaruvchan manzaralariga hayrat nigohi bilan boqqan bolakayning inja tuyg'ulari kitobxon tasavvuriga yorqin ranglar olib kirishi bilan ajralib turadi. Adibning «Kachal palvon», «Yoriltosh» asarlari ham xalq og'zaki ijodidan ruhlanib yozilgan. Filologiya fanlari doktori O.Safarov: «Xalq ertaklari ustidagi qizg'in amaliy ijodiy faoliyat jarayonida Shukur Sa'dulla ko'p narsa o'rgandi, xalq ijodiy laboratoriyasining aslahalari bilan qurollana bordi, xalq tiliga hos donolik, burrolik, samimiyluk qochirimdorlik kabi barcha sirlardan voqif bo'la bordi», deganida tamoman haqdir.

Bolalar adabiyoti xususida so'z yuritganda uning tarbiyaviy vazifani bajarishga hamisha alohida urg'u beriladi. Aslida shunday bo'lishi tabiiy. Negaki, u nima yaxshi-yu, nima yomonligini tushunishga, hayotni va o'zligini

anglashga, axloq-odobga o'rgatadi. Bu xususiyat, shubhasiz Shukur Sa'dulla asarlariga ham taalluqlidir.

Tasvirda qisqalik, ravonlik ijodkorning kichik hikoylariga ham xos yetakchi xususiyatidir. Ular, hatto, hajm jihatidan kichik she'rga teng bo'lib, mag'zi to'q va u yoki bu masala haqida kitobxonda yaxlit tasavvur uyg'otishga qodir. Masalan, chol bilan bolaning suhbat shaklidagi «Anqov» hikoyasi bor-yo'g'i bir necha satrdan iborat. Ammo uning katta-yu kichikka xos anqovlik illati haqida ma'lum tushuncha berishiga shubha yo'q. Har qanday illatning bolalikdan boshlab shakllanishi nazarda tutilsa, bu xildagi asarlarning tarbiyaviy qimmatini yanada ortadi. Yozuvchining «Qaysar bolalar», «Laqma it» kabi talay hikoyalarida ham anqovlik, yalqovlik, o'jarlik, laqmalik, vaysaqilik, ayyorlik illatlari yorqin ko'rsatiladi.

Quvnoq yumor va satirik ruh bilan yozilgan mazkur hikoyalar bolalar ruhiyatida aniq-tiniq ko'zga tashlanadigan nuqsonlarning mo'ljalga to'g'ri olinganligi bilan kichik kitobxonni befarq qoldirmaydi.

Adibning «Komandirning boshidan kechirganlari», «Kachal polvon», «Aziz qishlog'im» qissalari o'zbek va rus tillarida qayta-qayta nashr qilingan. «Yoriltosh», «Afsonani yenggan qiz» ertak-pyesalari uzoq yillar teatrlarimiz sahnasidan tushmay kelgan.

Jahon bolalar adabiyoti namoyondalaridan G.X.Andersen, A.Pushkin, S.Marshak, S.Mixalkov, K.Chukovskiylarning she'r va ertaklari, L.Tolstoy, B.Jitkov, V.Oseevalarning qissa va hikoyalari Shukur Sa'dulla tarjimasida nashr qilingan.

Jahon bolalar adabiyotidan qilingan tarjimalar Sh.Sa'dulla ijodiga bir umr turtki berib kelgan omillardandir. Jumladan, «Ayyor chumchuq», «Laqma it» ertaklarida S.Marshakning «Ahmoq sichqoncha haqida ertak» asari syujeti qurilishining ijodiy ta'siri aniq-ravshan sezilib turadi. Ingliz folklori ta'sirida yaratilgan «Ahmoq sichqoncha ...» ertagida kichik kitobxon ona sichqonning turli jonivorlarga murojaati orqali o'sha jonivorlarga xos yetakchi xususiyatlar bilan tanishtirilsa, «Ayyor chumchuq» ertagida oyog'iga tikan kirgan eshakning, «Laqma it» ertagida izg'irinda sovqotgan itning turli jonivorlarga murojaati misolida o'zlariga tegishli xulosa chiqaradilar.

Sh.Sa'dulla- serqirra ijodkor. Q.Hikmatning obrazli ta'rifi bilan aytganda, Shukur Sa'dulla o'zbek bolalar adabiyotining «kapitanlaridan» biri edi. Uning asarlari hali juda ko'p avlodlarni chin insonlikka o'rgatadi, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashga xizmat etadi.

«Biz, - deb yozgan edi Quدرات Hikmat o'z safdoshi haqida, - uning qiyofasida to'rtida Shukur Sa'dullani ko'ramiz: Shukur Sa'dulla – shoir, Shukur Sa'dulla - dramaturg, Shukur Sa'dulla - prozaik, Shukur Sa'dulla - tarjimondir.

Katta-kichik hamkasblar unga havas qilib, tez-tez uchrashishga oshiqamiz. Maktablarda, bog'chalarda, talabchan kitobxonlar behad shodlanib: - Xush kelibsiz, Shukur aka! - deb kutib olishadi».

Biz esa yozuvchi bilan uning asarlari orqali uchrashamiz. Bu uchrashuv har bir kitobxon uchun, shubhasiz, zavqlidir.

Adabiyotlar:

1. O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi, I jild. – Toshkent: Cho'lpon, 2017.
2. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. – Toshkent: - Cho'lpon, 2012.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Shukur Sa'dulla she'riyatida so'z dinamikasi va estetik ta'sirchanlik masalalari ўрганилган. Шунингдек, shoir she'rlaridagi voqeabandlik xalq og'zaki ijodining samarali ta'siri natijasi ekanini айтиб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуются вопросы динамики слова и эстетического впечатления в поэзии Шукура Садуллы. Отмечалось также, что событийный характер стихов поэта является результатом действенного влияния народного творчества.

SUMMARY

This article explores the issues of word dynamics and aesthetic impression in the poetry of Shukur Sadulla. It was also noted that the eventful nature of the poet's poems is the result of the effective influence of folk art.